

Η συνεισφορά των Ηπειρωτών τεχνιτών στην οικοδόμηση των ορεινών κοινοτήτων της Στερεάς Ελλάδος

Γ. Γιαννίτσαρης, Διδάκτωρ Αρχιτέκτων Μηχανικός Ε.Μ.Π.
Επίκουρος Καθηγητής Σχολής Αρχιτεκτόνων Ε.Μ.Π.

Περίληψη

Από τις έρευνες που σχετίζονται με την ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική, προκύπτουν σημαντικά στοιχεία που αναδεικνύουν τη συνεισφορά των Ηπειρωτών τεχνιτών στην κατασκευή μίας σειράς σημαντικών τεχνικών έργων σε ορεινές κοινότητες, τόσο στην περίοδο της Τουρκοκρατίας όσο και στην περίοδο μετά τη δημιουργία του ελεύθερου Ελληνικού Κράτους. Πρόκειται για έργα υποδομής (γέφυρες, δρόμοι, υδραγωγεία κ.λ.π.) καθώς και για κτηριακά έργα (ναοί, μοναστήρια, σχολεία, οικίες κ.λ.π.).

Από τα μέχρι σήμερα γνωστά στοιχεία, φαίνεται ότι από δύο περιοχές της Ηπείρου προέρχονταν συνεργεία οικοδόμων που πραγματοποίησαν σπουδαία τεχνικά έργα τόσο στην Ελλάδα αλλά και σε χώρες της τέως Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Πρόκειται για την περιοχή των χωριών που ευρίσκονται περίξ της Κόνιτσας (Πυρσόγιαννη, Βούρμπιανη, Καστάνιανη κ.λ.π.) και της περιοχής των Τζουμέρκων (Άγναντα, Πράμαντα, Καταρράκτης κ.λ.π.). Σημαντικά είναι τα έργα που πραγματοποίησαν αυτά τα συνεργεία, στις ορεινές περιοχές της Στερεάς Ελλάδος. Πρόκειται για έργα που χαρακτηρίζονται από τεχνογνωσία και αισθητική, και πραγματοποιήθηκαν κάτω από δυσχερείς συνθήκες με τα δεδομένα του δύσβατου εδάφους και των δυσμενών καιρικών συνθηκών των ορεινών περιοχών.

Τα σημαντικότερα από αυτά τα τεχνικά έργα που και σήμερα προκαλούν θαυμασμό και συγκίνηση, κυρίως ανήκουν σε δύο ενότητες: Τις γέφυρες και τα κτήρια. Σε μία σειρά από γέφυρες που έχουν μελετηθεί, φαίνεται η τεχνική επάρκεια αλλά και οι υπεράνθρωπες προσπάθειες των τεχνιτών. Επίσης σε μία σειρά κτηρίων φαίνεται η δεξιοτεχνία των οικοδόμων, το σύστημα δόμησης, η συγκρότηση του συνεργείου αλλά και η οργάνωση του εργοταξίου.

Εισαγωγή

Από τις έρευνες που σχετίζονται με την ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική, προκύπτουν σημαντικά στοιχεία που αναδεικνύουν τη συνεισφορά των Ηπειρωτών τεχνιτών στην κατασκευή μίας σειράς σημαντικών τεχνικών έργων σε ορεινές κοινότητες, τόσο στην περίοδο της Τουρκοκρατίας όσο και στην περίοδο μετά την δημιουργία του ελεύθερου Ελληνικού Κράτους. Πρόκειται για έργα υποδομής (γέφυρες, δρόμοι, υδραγωγεία κλπ) καθώς και για κτηριακά έργα (ναοί, μοναστήρια, σχολεία, οικίες κλπ). Θα πρέπει να τονιστεί ότι τα τεχνικά έργα στις ορεινές κοινότητες είναι από την φύση τους υψηλού επιπέδου έργα, με άλλα λόγια κατάθεση μόχθου, σοφίας και τόλμης, διότι τα φυσικά δεδομένα στην ορεινή Ελλάδα δημιουργούν ειδικές δυσχέρειες, όπως ο τεμαχισμός του εδάφους με χαράδρες και ποτάμια που απαιτούν γεφύρωση, η δυσχέρεια προσκόμισης οικοδομικών υλικών στα εργοτάξια, η θεμελίωση σε βραχώδη εδάφη και τέλος η αντιμετώπιση των δυσμενών καιρικών συνθηκών όπως η εκτεταμένη βροχόπτωση, η χιονόπτωση και ο παγετός που περιορίζουν σημαντικά και το χρόνο εκτέλεσης εργασιών στο ύπαιθρο.

Από τα μέχρι σήμερα γνωστά στοιχεία, φαίνεται ότι από δύο περιοχές της Ηπείρου προέρχονταν συνεργεία οικοδόμων που πραγματοποίησαν σπουδαία τεχνικά έργα τόσο στην Ελλάδα αλλά και σε χώρες της τέως Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Πρόκειται για την περιοχή των χωριών που ευρίσκονται περίξ της Κόνιτσας (Πυρσόγιαννη, Βούρμπιανη, Καστάνιανη κλπ) και της περιοχής των Τζουμέρκων (Άγναντα, Πράμαντα, Καταρράκτης κλπ). Σημαντικά είναι τα έργα που πραγματοποίησαν αυτά τα

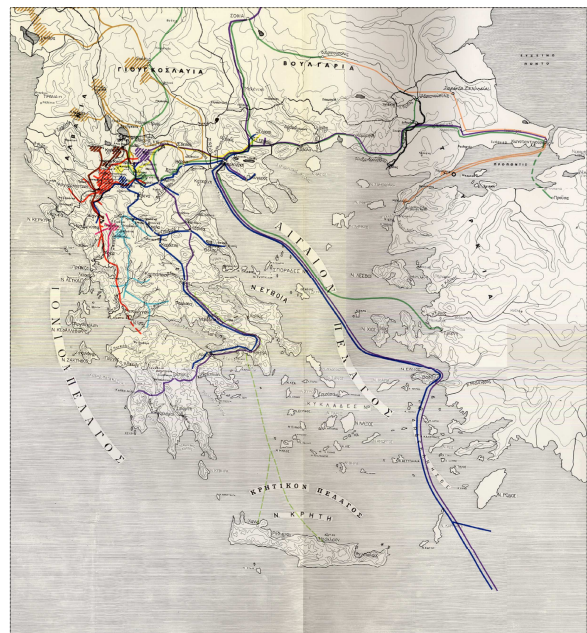
συνεργεία, στις ορεινές περιοχές της Στερεάς Ελλάδος, της Θεσσαλίας και της Ηπείρου. Πρόκειται για έργα που χαρακτηρίζονται από τεχνογνωσία και αισθητική, και πραγματοποιήθηκαν κάτω από δυσχερείς συνθήκες με τα δεδομένα του δύσβατου εδάφους και των δυσμενών καιρικών συνθηκών των ορεινών περιοχών.

Εικόνα 1. Χάρτης Ελλάδος με περιοχές προέλευσης των οικοδόμων.
Foto 1. Map of Greece, origin of craftsmen.

Τα σημαντικότερα από αυτά τα τεχνικά έργα που και σήμερα προκαλούν θαυμασμό και συγκίνηση, κυρίως ανήκουν σε δύο ενότητες: Τις γέφυρες και τα κτήρια. Σε μία σειρά από γέφυρες που έχουν μελετηθεί, φαίνεται η τεχνική επάρκεια αλλά και οι υπεράνθρωπες προσπάθειες των τεχνιτών. Επίσης σε μία σειρά κτηρίων φαίνεται η δεξιοτεχνία των οικοδόμων, το σύστημα δόμησης, η συγκρότηση του συνεργείου αλλά και η οργάνωση του εργοταξίου.

Τα στοιχεία από τα οποία προκύπτει το είδος της εργασίας των Ηπειρωτών οικοδόμων προέρχονται από τρεις ορεινές περιοχές της Στερεάς Ελλάδος, για τις οποίες υπάρχουν σχετικές πληροφορίες. Πρόκειται για την Ευρυτανία, την ορεινή Φθιώτιδα και την Φωκίδα. Εδώ θα πρέπει να τονιστεί ότι η παραδοσιακή αρχιτεκτονική της Ελλάδος, γενικώς δεν έχει ερευνηθεί συστηματικά.

Περισσότερο έχουν μελετηθεί κάποιες περιοχές που διαχρονικά παρουσίαζαν και τουριστικό ενδιαφέρον (Κυκλάδες, Μάνη, Πήλιο, Βόρειο Αιγαίο), ορισμένες περιοχές της Ηπείρου και της Μακεδονίας (Ζαγοροχώρια, Φλώρινα, Βέροια), ενώ λιγότερο η ηπειρωτική Ελλάδα (Πελοπόννησος, Στερεά Ελλάδα κ.λ.π.). Είναι όμως γενικότερα γνωστό ότι οι Ηπειρώτες οικοδόμοι εργάστηκαν στη Στερεά Ελλάδα

Εικόνα 2. Χάρτης Ελλάδος με πορείες δραστηριότητας των οικοδόμων.

Foto 2. Map of Greece, activity of craftsmen.

Όσον αφορά τη Στερεά Ελλάδα της οποίας τα βόρεια σύνορα ταυτίζονται με τα βόρεια σύνολα του πρώτου τμήματος του Ελληνικού Κράτους που προέκυψε μετά την Επανάσταση του 1821, σε δύο περιοχές της έχει ερευνηθεί συστηματικά η παραδοσιακή αρχιτεκτονική. Πρόκειται για την Αττική και την Ευρυτανία. Υπάρχουν επίσης κάποια καταγεγραμμένα στοιχεία για την Φωκίδα από τον αείμνηστο λαογράφο Δημήτρη Λουκόπουλο, και κάποια από την ορεινή Φθιώτιδα από ανθρώπους που είναι ευαισθητοποιημένοι στην διάσωση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς.

Εικόνα 3. Χάρτης Στερεάς Ελλάδος, Ευρυτανία, Φωκίδα, Φθιώτιδα..
Foto 3. Map of Central Greece, Eurytania, Fokida, Phthiotis.

Η δράση των οικοδόμων στη Στερεά Ελλάδα.

1. Περιοχή Ευρυτανίας.

Για τη δραστηριότητα των Ηπειρωτών οικοδόμων στην Ευρυτανία υπάρχουν αρκετά στοιχεία, δεδομένου του ότι υπάρχουν μελέτες για την παραδοσιακή της αρχιτεκτονική και τα μεταβυζαντινά της μνημεία. Από τα υφιστάμενα στοιχεία, τα έργα των οικοδόμων κατατάσσονται σε τρεις κατηγορίες: Γέφυρες – Κτηριακά έργα μεγάλου μεγέθους – Κατοικίες, που παρουσιάζονται στη συνέχεια.

Α. Γέφυρες.

Για τα παραδοσιακά γεφύρια της Ευρυτανίας, συστηματική επιστημονική έρευνα δεν έχει πραγματοποιηθεί μέχρι σήμερα. Υπάρχει όμως μία σημαντική προσπάθεια από Ευρυτάνες με ιδιαίτερο ενδιαφέρον για αυτά τα έργα. Τα πέτρινα γεφύρια, θεωρούνται τα σημαντικότερα επιτεύγματα μετά τα οχυρωματικά έργα των μεγάλων κάστρων της μεταβυζαντινής εποχής. Είναι έργα που εμπεριέχουν τεχνογνωσία, αισθητική και ηρωϊσμό και παραπέμπουν σε χρόνια της αγωνίας και της σκληρής δουλειάς. Το δύσκολο του εγχειρήματος δημιούργησε γύρω από το έργο αυτό δοξασίες, θρύλους, δημοτικά τραγούδια κ.τ.λ (..... αν δεν στοιχειώσετε άνθρωπο γιοφύρι δεν στεριώνει). Ακόμη και σήμερα τα μεγάλα, ημιτελή έργα

χαρακτηρίζονται ως «σύγχρονα γεφύρια της Άρτας» του οποίου η κατασκευή λόγω των δυσκολιών που προέκυψαν διήρκεσε μεγάλο χρονικό διάστημα. Υφίστανται για εκατοντάδες χρόνια, προσφέροντας τις υπηρεσίες τους ακόμη και σήμερα, συμβάλλοντας στην αισθητική του τόπου και θεωρούνται έργα που σηματοδοτούν την πολιτιστική μας κληρονομιά.

Αποτελούν έργα μια κατηγορίας εξειδικευμένων τεχνιτών των γεφυροποιών, που αποκαλούνται και κιοπρουλήδες από την Τουρκική λέξη *corpu* που σημαίνει γεφύρι. Η ζεύξη ενός ποταμού με λίθινη γέφυρα, για τα δεδομένα της εποχής εκείνης ήταν ένα πολύ δύσκολο έργο, λαμβανομένου υπ' όψιν ότι θα έπρεπε να εκτελεστεί σε σύντομο χρονικό διάστημα όταν το ποτάμι είχε περιορισμένη ποσότητα ύδατος. Αυτό ήταν συνέπεια του τρόπου κατασκευής, αφού στην κοίτη ή τις όχθες του ποταμού θα έπρεπε να κατασκευασθούν τα ικριώματα με τον υπερμεγέθη ξυλότυπο, ο οποίος ήταν δυνατό να αφαιρεθεί μόνο μετά την ολοκλήρωση της λίθινη κατασκευής. Έτσι εάν κατά τους θερινούς μήνες όπου το εργοτάξιο ευρισκόταν σε οργασμό, εκδηλωνόταν ισχυρή και παρατεταμένη βροχόπτωση, αυτό είχε σαν αποτέλεσμα το κατέβασμα μεγάλης ποσότητας υδάτων που παρέσυραν τα ικριώματα με συνέπεια και την κατάρρευση του ξυλοτύπου και της μέχρι τότε λίθινη κατασκευής.

Πέραν αυτού, ο πρωτομάστορας θα έπρεπε να επιλέξει το κατάλληλο σημείο της ζεύξης, από το οποίο προέκυπτε το μήκος της γεφύρωσης, η θέση των ακροβάθρων και των μεσοβάθρων. Τα τελευταία μάλιστα που θα έπρεπε να θεμελιωθούν σε σταθερό έδαφος, λαμβανομένου υπ' όψιν ότι σε ορισμένες περιπτώσεις η κοίτη είχε διαμορφωθεί από φερτά υλικά, θα έπρεπε το επίπεδο θεμελίωσης να κατεβεί κάτω από αυτά. Λαμβανομένου όμως υπ' όψιν ότι οι εκσκαφές ευρίσκονταν μέσα στην κοίτη αντιλαμβάνεται κανείς ότι η ασφαλής πορεία του έργου ήταν ευθέως συνδεδεμένη με την καλοκαιρία.

Φαίνεται επίσης ότι κίνδυνος κατάρρευσης της κατασκευής παρουσιαζόταν κατά την αφαίρεση του ξυλοτύπου, δεδομένου ότι τα φορτία της τοξωτής κατασκευής έπρεπε να παραληφθούν από όλους τους θολίτες αμέσως, και επομένως η ξυλοκατασκευή όφειλε να αποσυναρμολογηθεί προσεκτικά και ταυτόχρονα σε όλη την διαδρομή των τόξων.

Για τη γεφύρωση των ποταμών της Ευρυτανίας έχουν κατασκευασθεί μικρά και μεγάλα γεφύρια από τα οποία διασώζονται τα περισσότερα, σηματοδοτώντας την υψηλή τεχνική των γενναίων οικοδόμων αλλά και την ικανότητά τους να παράγουν μορφές υψηλής αισθητικής που σε ορισμένες περιπτώσεις φαίνεται ως να μην είναι έργα ανθρώπων, αλλά της φύσης που σχηματίστηκαν μαζί με τα βουνά και τα ποτάμια.

Ας αναφέρουμε όσα έγραψε ο δημοσιογράφος της εφημερίδας «ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ» Αντώνης Καρκαγιάννης πρόσφατα. «.....Κάθε φορά που βρίσκομαι στην Ήπειρο αλλά και αλλού και αντικρίζω εκείνα τα καμαρωτά γεφύρια, μένω άφωνος και αναρωτιέμαι: Καλά, αυτοί οι άνθρωποι έκτισαν αυτό το «πράμα» για να εξυπηρετήσουν πρακτικές ανάγκες? Μήπως το έκτισαν μόνο από μεράκι, από κέφι και έμπνευση, όπως ένας ποιητής γράφει ένα ποίημά, αδιαφορώντας για τη χρησιμότητά του? Μήπως, απλά και μόνο, ήθελαν να δοκιμάσουν τις ικανότητές τους, να αναμετρηθούν με τις δυσκολίες, με το ανέφικτο, και να το νικήσουν? Μήπως γι' αυτά έκτισαν τα γεφύρια και κανένα άλλο λόγο? »

Για τα περισσότερα από αυτά δεν υπάρχουν πληροφορίες για το χρονικό της κατασκευής τους, και επομένως ούτε και για τους δημιουργούς τους. Το παλαιότερα χρονολογημένο είναι η γέφυρα του Μανώλη (1659), ενώ το νεότερο η γέφυρα της Τέμπλας (1909), που θα παρουσιαστούν στη συνέχεια και διαχρονικά με άλλα δύο, της Τατάρνας και των Διποτάμων για τα οποία υπάρχουν κάποια αξιολογικά στοιχεία.

A-1) Η γέφυρα του Μανώλη.

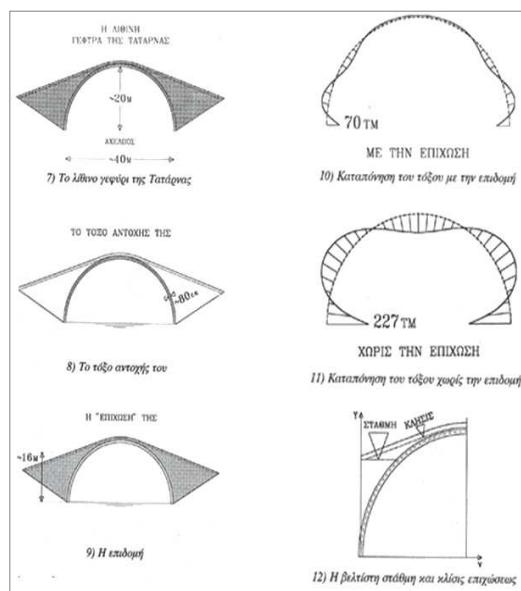
Ευρίσκεται στον ποταμό Αγραφιώτη που απορρέει στην λίμνη των Κρεμαστών. Κατασκευάστηκε το 1659 από κάποιον αρχιμάστορα του οποίου είναι γνωστό μόνο το όνομά του: Μανώλης. Είναι μονότοξο, ημικυκλικό γεφύρι διαμέτρου 30 Μ περίπου. Υφίσταται και

σήμερα, παρά το γεγονός ότι άλλοτε αναδύεται και άλλοτε καταδύεται από νερά της λίμνης, η στάθμη των οποίων είναι μεταβλητή. Σε μικρή απόσταση από τη γέφυρα αυτή, στις αρχές της δεκαετίας 1960-70 κατασκευάστηκε σύγχρονη από σκυρόδεμα, η οποία λόγω αστοχίας στην κατασκευή παρασύρθηκε από ένα δυνατό ρεύμα του ποταμού λίγο χρόνο μετά την τελετή των εγκαινίων της.

Εικόνα 4. Γέφυρα Μανώλη, φωτογραφία.
Foto 4. Photo of Manoli bridge.

A-2) Η γέφυρα της Τατάρνας.

Ευρισκόταν στον ποταμό Αχελώο πάνω στο δρόμο που οδηγούσε από την περιοχή του Βάλτου της Αιτωλοακαρνανίας στη μονή Τατάρνας της Ευρυτανίας. Ήταν και αυτό μονότοξο ημικυκλικό γεφύρι διαμέτρου 40 Μ περίπου, που σήμερα ευρίσκεται βυθισμένη κάτω από τα νερά της τεχνητής λίμνης των Κρεμαστών που δημιουργήθηκε στο ομώνυμο υδροηλεκτρικό φράγμα στις αρχές της δεκαετίας 1960-70.

Εικόνα 5. Γέφυρα Τατάρνας, σχέδια.
Foto 5. Tatarna bridge, drawings.

Για τη γέφυρα αυτή, ο πολιτικός μηχανικός και τέως καθηγητής της Σχολής Πολιτικών μηχανικών Πάτρας Διδάκτωρ Αρίσταρχος Οικονόμου, που είναι και ο μελετητής της σύγχρονης γέφυρας της Τατάρνας, παρουσίασε μία σχετική έρευνα σε συνέδριο που πραγματοποιήθηκε στο Καρπενήσι το 1996, από την οποία προκύπτει ότι το σχήμα του γεφυριού (τόξο και επιδομή) είναι ιδανικό όσον αφορά την ικανότητα φόρτισης.

A-3) Η Γέφυρα των Διποτάμων.

Ευρίσκεται στην συμβολή των ποταμών Καρπενησιώτη και Κρικελοπόταμου, πάνω στο δρόμο Καρπενησιού – Μονής Προυσού – Αग्रινίου.

Εικόνα 6. Γέφυρα Διποτάμων, φωτογραφία.

Foto 6. Photo of Dipotamon bridge.

Το υφιστάμενο σήμερα λίθινο μονότοξο γεφύρι κατασκευάστηκε το 1893 στην θέση αυτού που κατέρρευσε το προηγούμενο έτος από τον αρχιμάστορα Γιώργο Κολοκύθα που προερχόταν από την Καστάνια της Κόνιτσας. Ο αρχιμάστορας και ένας άλλος τεχνίτης σκοτώθηκαν κατά την κατασκευή, και το συνεργείο του τους έθαψε κοντά στο γεφύρι, σε ένα λιτό πέτρινο μνήμα που διασωζόταν μέχρι την δεκαετία του 1970-80. Στον λίθινο σταυρό έχει χαραχτεί το όνομα του αρχιμάστορα, ο τόπος καταγωγής του και ο χρόνος κατασκευής. Ο λαός της περιοχής δημιούργησε τραγούδι για τη μαστοριά του και τον θάνατό του, το οποίο και τραγουδούσαν οι διερχόμενοι από το γεφύρι προσκυνητές στο μοναστήρι του Προυσού.

**ΕΝΘΑΔΕ
ΚΥΤΑΙ Γ ΚΟΛΟ
ΚΥΘΑΣ ΗΠΕΙΡΟΤ
ΗΣ ΕΦΟΝΕΥΘΗ
ΕΙΣ ΓΕΦΗΡΑ
ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ
12 8.1892**

Εικόνα 7. Μνήμα μάστορα, φωτογραφία.

Foto 7. Tomb of a craftsman.

A-4) Η Γέφυρα της Τέμπλας

Ευρίσκεται στον Αχελώο ποταμό, πάνω στο δρόμο που συνδέει την περιοχή του Βάλτου της Αιτωλοακαρνανίας με την περιοχή του Δήμου Απεραντίων της Ευρυτανίας. Πρόκειται για υψηλής αισθητικής λίθινο γεφύρι που διαθέτει κατάστρωμα στηριζόμενο στο κεντρικό μεγάλο τόξο και τις εκατέρωθεν αυτού τοξοστοιχίες

Εικόνα 8. Γέφυρα Τέμπλας, φωτογραφία.
Foto 8. Photo of Tembla Bridge.

Χρηματοδοτήθηκε από τον γνωστό Αιτωλοακαρνανό πολιτικό Νικόλαο Στράτο, και για αυτό ονομάζεται και *ΓΕΦΥΡΙ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ*. Σχεδιάστηκε από Ιταλούς μηχανικούς και υλοποιήθηκε το 1909 από τον Ηπειρώτη αρχιμάστορα Νικόλαο Σούλη. Διασώζεται ακέραιο και είναι βατό από μικρά οχήματα.

B. Κτηριακά έργα μεγάλου μεγέθους.

Οι Ηπειρώτες οικοδόμοι με τους αρχιμάστορες που ήταν ταυτόχρονα εμπειρικοί αρχιτέκτονες και πολιτικοί μηχανικοί, έχουν κατασκευάσει και τα μεγάλα κτήρια της εποχής τους στην Ευρυτανία. Σημαντικά στοιχεία υπάρχουν για οικοδομικά έργα (κτήρια και έργα υποδομής) στη μονή Προυσού που υλοποιήθηκαν στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και για δύο εκκλησίες στον Παλιό Μικρό Χωριό και το Νόστιμο περί τα μέσα του 20^{ου} αιώνα.

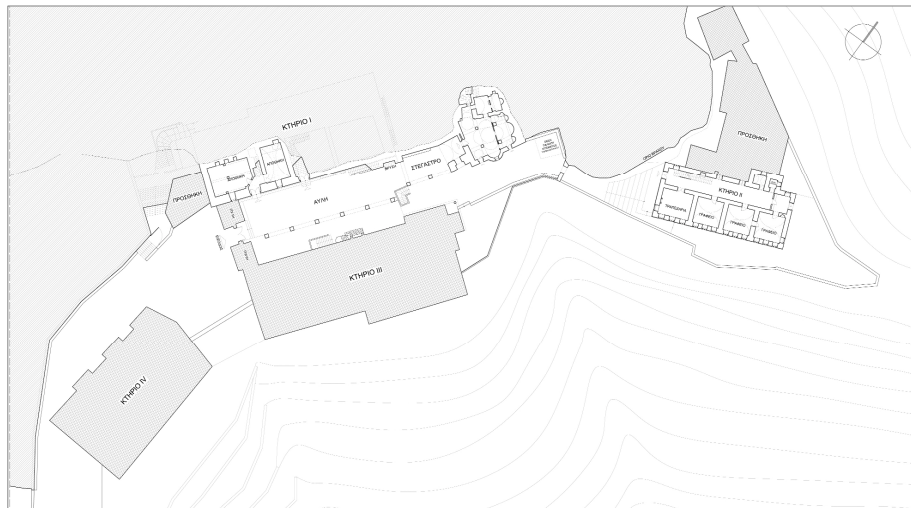
B-1) Έργα στη Μονή Προυσού.

Το μοναστήρι ευρίσκεται πλησίον του ομώνυμου χωριού που αποτελεί και έδρα του Δήμου Προυσού, στην οδό Καρπενησίου – Θέρμου - Αγρινίου και σε απόσταση 31 Κ.Μ. από το Καρπενήσι. Η Ίδρυση της μονής, κατά την *ΙΕΡΑ ΠΑΡΑΔΟΣΗ* χρονολογείται κατά την Εικονομαχία στα μέσα του 9^{ου} αιώνα μ.Χ., ενώ από ειδικούς ερευνητές μεταξύ 12^{ου} και 13^{ου} αιώνα.

Εικόνα 9. Άποψη του μοναστηριού, φωτογραφία του 1984.
Foto 9. View of the monastery, photo taken in 1984.

Είναι αφιερωμένη στην Κοίμηση της Θεοτόκου (23 Αυγούστου) Η εικόνα της Παναγίας θεωρείται θαυματουργή και αντίστοιχης σημασίας με αυτής της Παναγίας Τήνου. Το γεγονός αυτό δημιουργεί πλήθος προσκυνητών με αποτέλεσμα την καθιέρωση της μονής, ως ενός ακτινοβόλου θρησκευτικού μνημείου της Στερεάς Ελλάδος.

Εικόνα 10.
Τοπογραφικό
διάγραμμα της μονής
Προυσού.
Foto 10.
Topographic map of
Proussos monastery.

Το κτηριακό συγκρότημα της μονής περιλαμβάνει το καθολικό, του οποίου το παλαιότερο τμήμα χρονολογείται στον 13^ο αιώνα, καθώς και τέσσερα μεγάλα κτήρια με βοηθητικούς χώρους και κελιά, που απεικονίζονται στην **Εικόνα 10** με τα στοιχεία (I) – (II) – (III) – (IV). Από τα τέσσερα αυτά κτήρια, το (I) φαίνεται ότι ολοκληρώθηκε το 1883, το (II) υλοποιήθηκε την χρονική περίοδο 1921- 1927.

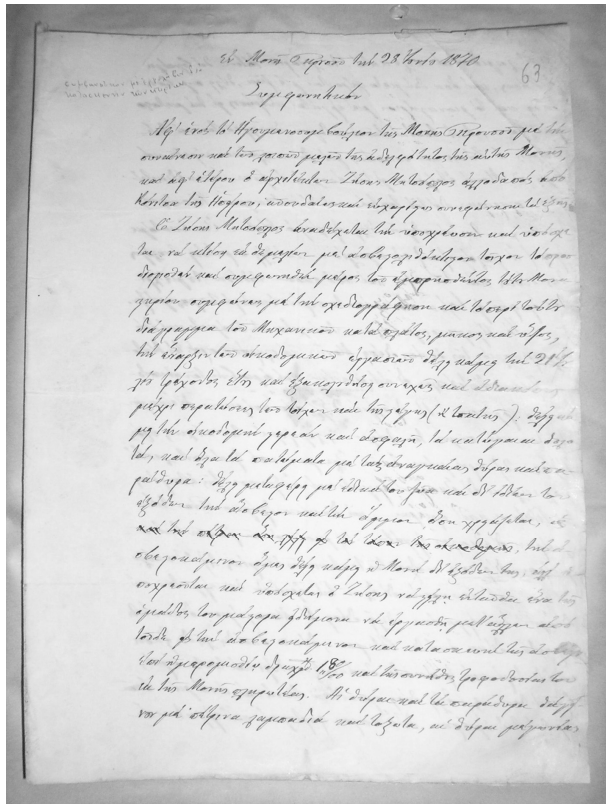

Εικόνα 11. Το συγκρότημα της μονής Προυσού μετά την πυρπόληση του 1944 από τα γερμανικά στρατεύματα.
Foto 11. The Proussos monastery complex after the 1944 arson by German troops.

Τα υπό στοιχεία (III) και (IV) είναι νεότερα της δεκαετίας 1970-1980 που τοποθετήθηκαν όμως στα περιγράμματα παλαιότερων που καταστράφηκαν κατά την πυρπόληση της μονής από τα Γερμανικά στρατεύματα Κατοχής το 1944.

Κατά την περίοδο της επιστημονικής έρευνας για την ιστορία και την αρχιτεκτονική του συγκροτήματος (2004-2007), ευρέθηκαν μία σειρά από στοιχεία που τεκμηριώνουν την εργασία Ηπειρωτών οικοδόμων στη μονή για την δημιουργία σημαντικών έργων. Πρόκειται για γραπτά στοιχεία που ευρέθηκαν στην Βιβλιοθήκη της μονής, και λιθανάγλυφες επιγραφές

που ευρίσκονται στο Μουσείο της μονής ή είναι ενσωματωμένες σε τοιχοποιίες. Συγκεκριμένα πρόκειται για τα εξής:

1) Το από 28 Ιουνίου 1870 εργοληπτικό συμφωνητικό μεταξύ του ηγουμενοσυμβουλίου της μονής Προυσού και του οικοδόμου Ζήση Μητσόπουλου από την Κόνιτσα, που αυτοαποκαλείται *αρχιτέκτων*, για την οικοδόμηση του κτηρίου που κατελάμβανε την θέση του κτηρίου (III). Λόγω των σημαντικών πληροφοριών που αυτό παρέχει, το συμφωνητικό παρατίθεται ολόκληρο ως ακολούθως :

Εικόνα 12. Το συμφωνητικό της 28^{ης} Ιουνίου 1870.

Foto 12. The 28th of June 1870 agreement.

Εν' Μονή Προυσού την 28 Ιουνίου 1870

Αφ' ενός το Ηγουμενοσυμβούλιον της Ιεράς Μονής Προυσού με την συναίνεσιν και των λοιπών μελών της αδελφότητος της αυτού Μονής, και αφ' ετέρου ο αρχιτέκτων Ζήσης Μητσόπουλος αλλοδαπός από Κόνιτσα της Ηπείρου, σπουδαίως και ευχαρίστως συνεφώνησαν τα εξής.

Ο Ζήσης Μητσόπουλος αποδέχεται την υποχρέωσιν και υπόσχεται να κτίσει εκ θεμελίων μετ' ασβεστολίθων τοίχον το προσδιορισθέν και συμφωνηθέν μέρος του εμπρησθέντος τούτου Μοναστηρίου συμφώνως με την σχεδιογράφησιν και το περί τούτου διάγραμμα του Μηχανικού κατά πλάτος, μήκος και ύψος, την έναρξιν των οικοδομικών εργασιών θέλη κάμη την 21 Ιουλίου τρέχοντος έτους και εξακολουθήση συνεχώς και αδιακόπως μέχρι περατώσεως των τοίχων και της στέγης (ή τσατής) : θέλη κάμη την οικοδομήν στερεάν και ασφαλή, τα κατώγια θολωτά και όλα τα πατώματα με τας αναγκαίας θύρας και παράθυρα : θέλη μεταφέρει με ειδικά του ζώα και δι' ιδίων του εξόδων την άσβεστον και την άμμον όση χρειάζεταιτα την ασβεστοκάμινον όμως θέλη κάμη η Μονή δι' εξόδων της, αλλ' υποχρεούται και υπόσχεται Ζήσης ναενταύθα ένα της ομάδος του μάστορα ηδήμονα να εργασθή μετ' άλλων από τούδε εις την ασβεστοκάμινον και την κατασκευή της ασβέστου

επί ημερομισθίω δραχμ 1 80/00 και της συνήθους τροφοδοσίας του εκ της Μονής πληρωτέος. Αι θύραι και τα παράθυρα θα γίνονται για πέτρινα λαμπαδιά και τοξωτά, αι θύραιοντας και λαμπαδιά πελεκητά, τα λιθάρια τότε θα βγάλη ο Ζήσης, και όσα δεν μεταφέρονται με ζώα, θέλει συμβοηθήση και το μοναστήριον με εργάτας ανθρώπους εις την μεταφοράν τους, την τσατήν της οικοδομής υποχρεούται να την κάμη ο Ζήσης και σκεπάση με όσην πλάκαν ευρεθή να έχη η Μονή ετοιμή εις την εποχήν εκείνη, άνευ ιδιαίτερας πληρωμής δια την τσατή και το σκέπασμα. Το πάχος του τοίχου της οικοδομής θέλει αρχίσει ο τέκτων ένα εκατόμετρον (ή γαλόμετρον) εκ θεμελίων και θέλη περατώση αναλόγως της θέσεως και του ύψους και υπό πάσα ευθύνη του μέχρι της οροφής εις 60 /00 ήτοι εξήκοντα εκατοστά του γαλόμετρον.

Το Ηγουμενοσυμβούλιον υπόσχεται εν ονόματι και διά λογαριασμόν της οποίας ... Μονής να πληρώσει προς τον τέκτονα Ζήσην Μητσόπουλον δι' αντιμίσηθιον και αμοιβή των οικοδομικών εργασιών μετά το πέρας της εργασίας 1) δραχμάς 2 & 50/00 δύο και μισήν δι' έκαστον τεκτονικόν πήχυν των τοίχων, λογιζομένου του πήχεως 73/000. 2) προς μίαν οκάν άλευρον και τριάκοντα λεπτά γεμικλήκι δι' έκαστον εργατικόν άνθρωπον της εταιρίας του τέκτονος καθ' ημέραν, και διακόσια δράμια οίνον την ημέρα δι' έκαστον εργάτην. 3) μισήν οκάν ρακήν την η μέραν δια είκοσι άνδρας της τεκτονικής εταιρίας. 4) εν συνόλω δε και κατ' αποκοπή δι' όλην την ομάδα των εργατών και δι' όλην την εργασίαν θέλει δώσει το Μοναστήριον δεκαπέντε σφαχτά, δέκα οκάδες βούτυρον, δέκα οκάδες λάδι, είκοσι οκάδες τυρί και τριάντα οκάδες ξυνοτύρι και ταύτα προς βρώσιν των. 5) θέλη δώσει προσέτι η Μονή ανά μίαν οκάν κριθήν την ημέραν δι' έκαστον φορτηγόν και εργατικόν ζών των μαστόρων και εν εργασίμους και εν εορταίς ημέραις, εκτός όταν εν εργασίμους μέρας δεν εργάζονται τα ζώα εις την περί ής πρόκειται εργασίας. 6) πάσα εργασία αφορούσα την κούφωσιν, ή την ισοπέδωσιν του οικοπέδου της γενησομένης οικοδομής θέλη γίνη δι' εξόδων της Μονής, ως προς την θραύσιν του βράχου κλπ.

Επί τούτω συνετάχθη το παρόν συμφωνητικό εις διπλούν και αναγνωσθέν εις επήκοον των συμφωνούντων μερών υπογράφεται ως έπεται

Τα Συμφωνηθέντα μέρη

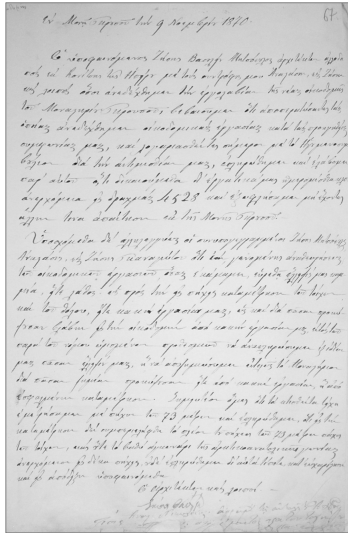
ο Τέκτων

Το Ηγουμενοσυμβούλιον

2) Από σχετικές περιγραφές επισκεπτών παρελθόντων ετών, πιστοποιείται η ύπαρξη μη σωζόμενης σήμερα λιθανάγλυφης επιγραφής με την ημερομηνία 30 Σεπτεμβρίου 1870 που ήταν ενσωματωμένη σε τοίχο του παλαιού κτηρίου (III), και πιστοποιεί την εργασία του Ηπειρώτη Ζήση Μητσόπουλου, αναφέροντας χαρακτηριστικά:

**ΕΠΙ ΗΓΟΥΜΕΝΟΥ ΑΝΘΙΜΟΥ
ΚΑΡΙΟΦΥΛΛΗ
ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ ΖΗΣΗΣ ΒΑΣ.ΑΡΒ.
ΣΕΠΤ. 30 1870**

Εικόνα 13. Λιθανάγλυφη επιγραφή,1870.
Foto 13. Stone carved inscription,1870.

Ε. Μανό Βήρυνοσ 5ης Νοεμβρίου 1870

Καταμέτρησα ή αμέτρησα τις αλλαγές τις κάτωθεν, σύμφωνα με ετήσιους από 23 Σεπτεμβρίου με 30 Σεπτεμβρίου 1870.

Η αλλαγή αυτή είναι από τμήματα από 15.50/100 ήτοι από 15.50/100

Η μεταβολή αυτή	είσπρα	αλλάς	7.25	177. 70
	ήφα	12. 20		
Η από 15 Σεπτεμβρίου μεταβολή αυτή	μίσση	3. 25	22. 15	
	ήφα	7. 60		
Η από τμήματα αυτή	ήφα	9. 57	153. 25	
	ήφα	12. 35		
Η από τμήματα αυτή	μίσση	4. 7	64.	
	ήφα	16. 7		
Η από τμήματα αυτή	αλλάς	9. 20	129. 61	
	ήφα	12. 20		
Μεταβολή αυτή	αλλάς	4. 20	22. 40	
	μίσση	4. 20		
Μεταβολή αυτή	ήφα	2. 10	54. 60	
	ήφα	2. 10		
Μεταβολή αυτή	αλλάς	9. 10	129. 4	
	ήφα	13. 40		
Η από τμήματα αυτή	μίσση	20. 45	222. 39	
	ήφα	13. 12		
Η από τμήματα αυτή	μίσση	10. 40	89. 23	
	ήφα	8. 36		
Η από τμήματα αυτή	μίσση	5. 35	18. 45	
	ήφα	3. 30		
Η από τμήματα αυτή	μίσση	13. 20	228	
	ήφα	6. 20		
Η από τμήματα αυτή	μίσση	3. 25	164. 58	
	ήφα	3. 25		

3) Δύο έγγραφα με αντίστοιχες ημερομηνίες 5 Νοεμβρίου 1870 και 9 Νοεμβρίου 1870 αποτελούν επιμέτρηση οικοδομικών εργασιών το πρώτο και απόδειξη καταβολής αμοιβής το δεύτερο, σχετικά με το προαναφερθέν έργο.

Εικόνα 14. Εικόνες εγγράφων (5/11/1870 – 9/11/1870).

Foto 14. Documents (5/11/1870 – 9/11/1870).

4) Το από 20 Μαΐου 1873 εργοληπτικό συμφωνητικό μεταξύ του ηγουμένου και του συμβουλίου της μονής Προυσού και των οικοδόμων Νικολάου Αναγνώστου και Κόστα Χρήστου από τα Τζουμέρκα, για την εκτέλεση οικοδομικών έργων στον περιβάλλοντα χώρο .

5) Λιθανάγλυφη επιγραφή με ημερομηνία 15 Νοεμβρίου 1883 που σήμερα ευρίσκεται στο μουσείο της μονής, ενώ παλαιότερα ήταν ενσωματωμένη στον τοίχο της παλαιά πύλης, και αναφέρει :

**ΜΕΓΑ ΤΟ ΟΝΟΜΑ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ
+
ΠΑΝΑΓΙΑ ΘΕΟΤΟΚΕ ΠΡΟΥ
ΣΙΩΤΙΣΑ ΒΟΗΘΗΣΟΝ
ΗΜΑΣ ΤΟΥΣ ΤΕΚΤΟ
ΝΑΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΧΝΟΥ
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΛΜΠΙ
ΛΙ ΧΡΗΣΤΟΣ Ζ. ΒΑ
ΖΟΥΚΗΣ ΚΟΝΙΤΣΙΩΤΑΙ
1883 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 15**

Εικόνα 15. Λιθανάγλυφη επιγραφή, 1883.
Foto 15. Stone carved inscription, 1883.

6) Λιθανάγλυφη επιγραφή με την χρονολογία 1883 που ευρίσκεται στο μουσείο της μονής, ενώ παλαιότερα ήταν επίσης ενσωματωμένη σε τοίχο της παλαιά πύλης, και αναφέρει

ΙΣ ΧΣ
ΝΙ ΚΑ

ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΕΜΠΡΗΣΜΟΝ ΜΕΤΑ
ΒΑΝΤΟΣ ΤΟΥ ΙΕΡΟΘΕΟΥ ΕΙΣ ΑΘΗ
ΝΑΣ ΖΗΤΗΘΕΙΣΑΣ ΑΔΕΙΑΣ
ΚΑΙ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΘΕΙΣΗΣ ΑΛΛΑ
ΧΟΘΕΝ ΔΥΣΚΟΛΙΑΣ ΑΛΛ Η ΘΕ
ΛΗΣΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟΦΑΣΙΣ ΤΟΥ ΒΑ
ΣΙΛΕΩΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΓΕ
ΩΡΓΙΟΥ ΤΟΥ Α' ΑΝΗΡΕΣΕΝ ΤΑΣ
ΔΥΣΚΟΛΙΑΣ ΚΑΙ ΕΠΕΤΡΕΨΕ
ΤΗΝ ΑΔΕΙΑΝ ΤΗΣ ΕΚ ΝΕΟΥ
ΑΝΕΓΕΡΣΕΩΣ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ
ΚΑΤΑ ΣΥΝΕΠΕΙΑΝ ΤΗ ΒΟΗ
ΘΕΙΑ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ
ΚΑΙ ΚΥΡΙΩΣ ΤΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙ
Α ΜΕΤΑ ΖΗΛΟΥ ΠΟΛΛΟΥ ΚΑΙ
ΚΟΠΟΥ ΠΟΛΛΟΥ ΤΟΥ ΚΤΙΤΟΡΟΣ
ΙΕΡΟΘΕΟΥ Κ. ΔΕΡΜΑΤΑ ΙΕΡΟ
ΜΟΝΑΧΟΥ ΗΓΟΥΜΕΝΟΥ ΓΕΝΝΗ
ΘΕΝΤΟΣ ΕΝ ΜΙΚΡΩ ΧΩΡΙΩ ΤΟ
ΕΡΓΟΝ ΕΠΕΡΑΙΩΘΗ! ΤΟ 1883
ΓΕΩΡΓ. Ζ. ΒΑΖΟΥΚΗΣ

Εικόνα 16. Λιθανάγλυφη επιγραφή.
Foto 16. Stone carved inscription.

7) Λιθανάγλυφη επιγραφή με την χρονολογία 1874 που είναι ενσωματωμένη στον αναληματικό τοίχο του βορείου περιβόλου της μονής, και αναφέρει :

ΤΟ ΕΤΟΣ 1874 ΤΗΝ 1 ΙΟΥΛ
ΙΟΥ ΕΠΙ ΗΓΟΥΜΕΝΙΑΣ ΙΕΡΟ
ΘΕΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΟΥ ΕΚ
ΜΙΚΡΟΥ ΧΩΡΙΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ
ΣΥΜΒΟΥΛΩΝ, ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙ
ΟΥ ΠΑΠΑΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛ
ΛΟΥ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΥ ΠΑΝΟΥ
ΑΝΩΚΟΔΟΜΗΘΗ ΤΟ ΠΑΡΟΝ
ΤΕΙΧΟΣ

Εικόνα 16. Λιθανάγλυφη επιγραφή.
Foto 16. Stone carved inscription.

8) Λιθανάγλυφη επιγραφή με την χρονολογία 1878 που είναι ενσωματωμένη σε τοίχο παράπλευρο της κλίμακος καθόδου στην βρύση (αγίασμα) και αναφέρει:

ΙΣ ΧΣ
ΝΙ ΚΑ

ΕΡΓΟΝ ΣΤΕΡΕΟΝ ΚΑΤΩΘΕΝ ΤΗΣ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΕΠΕΡΑΤΩΘΗ ΥΠΟ ΤΟΥ
ΑΝΑΞΙΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΙΕΡΟΘΕ
ΟΥ Κ ΔΕΡΜΑΤΑ ΕΚ ΚΩΜΗΣ
ΜΙΚΡΟΥ ΧΩΡΙΟΥ ΓΕΝΝΗΘΕΝΤΟΣ
1878 ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
ΚΥΠΑΡΙΣΣΗ ΔΑΡΛΑ

Εικόνα 16. Λιθανάγλυφη επιγραφή.
Foto 16. Stone carved inscription.

Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι η προέλευση των οικοδόμων από την Ήπειρο, στις δύο τελευταίες επιγραφές, προκύπτει έμμεσα από τα δυσύλλαβα ονόματά τους που γενικά χαρακτήριζε τους Ηπειρώτες, αλλά και το γεγονός ότι τα μεγάλα οικοδομικά έργα της μονής, λόγω της τεχνικής και της ποιότητάς τους, φαίνεται να υλοποιήθηκαν από αυτούς.

B-2) Εκκλησίες στο Παλαιό Μικρό Χωριό και το Νόστιμο

Στοιχεία για την εργασία Ηπειρωτών οικοδόμων σε εκκλησίες της Ευρυτανίας, υπάρχουν για το ναό στο Παλαιό Μικρό Χωριό και το Νόστιμο που σήμερα ανήκουν στο Δήμο Ποταμιάς. Συγκεκριμένα αναφέρονται τα παρακάτω:

1. Εκκλησία στο Παλαιό Μικρό Χωριό

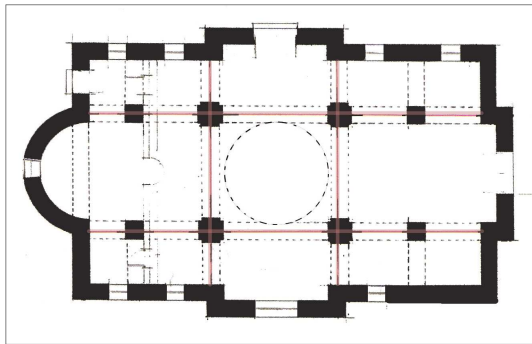
Πρόκειται για το ναό της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος, που υλοποιήθηκε την χρονική περίοδο 1924-1929. Την αρχιτεκτονική μελέτη του ναού, που ανήκει στον τύπο των σταυροειδών εγγεγραμμένων μετά τρούλλου, συνέταξε ο αρχιτέκτων, καθηγητής και ακαδημαϊκός Αναστάσιος Ορλάνδος, με προϋπολογισμό κατασκευής άνευ παροχής υλικών 495.000 δραχμές. Το έργο υλοποίησαν δύο Ηπειρώτικα συνεργεία. Πρόκειται για το συνεργείο του Αρτινού (Τζουμερκιώτη) Βασιλείου Γεωργάκη που εργάστηκε την περίοδο 1924-25 και του Κονιτσιώτη Γεωργίου Τσαρτάλη που εργάστηκε την περίοδο 1925-28.

Εικόνα 19. Άποψη του ναού της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος στο Παλαιό Μικρό Χωριό.

Foto 19. View of Metamorphosis Sotiros Church in Palaio Mikro Xorio.

2. Εκκλησία στο Νόστιμο

Πρόκειται για το ναό της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος, που υλοποιήθηκε την χρονική περίοδο 1937-1938. Το έργο υλοποίησαν δύο Ηπειρώτικα συνεργεία από τα Τζουμέρκα. Πρόκειται για τα συνεργεία του Κωνσταντίνου Βήτα και του Χρήστου Τσιρώνη που συνεργάστηκαν κατά την οικοδόμηση της εκκλησίας.

Εικόνα 20. Κάτοψη Ιερού Ναού της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στο Νόστιμο.

Foto 20. Plan of Metamorphosis Sotiros Church in Nostimo.

Ο ναός χαρακτηρίζεται από μία απλή σύνθεση αλλά ιδιαίτερα επιμελημένη λίθινη κατασκευή, με αντισεισμική προστασία που επιτυγχάνεται από την τοποθέτηση μεταλλικών ελκυστήρων κατά το μήκος και το πλάτος της κάτοψης. Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι, όπως προκύπτει από τις μαρτυρίες των ηλικιωμένων κατοίκων, οι πρωτομάστορες δεν διέθεταν τεχνική μελέτη. Το γεγονός αυτό φανερώνει το υψηλό επίπεδο της τεχνογνωσίας των οικοδόμων σε σχέση με την εγγράμματη παιδεία τους.

Γ. Κατοικίες.

Από τη σχετική επιστημονική έρευνα, προκύπτει ότι στην μεγαλύτερη περιφέρεια της Ευρυτανίας εργάστηκαν τα Ηπειρώτικα συνεργεία από τα Τζουμέρκα, πλην μιας περιοχής χωριών κοντά στο Κρίκελλο και τη Δονίστα, τα Βλαχοχώρια, που οικοδομήθηκε από τοπικούς τεχνίτες. Ιδιαίτερα στην περιοχή των Πολιτοχωρίων, στην οποία κατοικούσαν σχετικά εύπορες οικογένειες μεταναστών στην Κωνσταντινούπολη (*Πόλη*), οι Ηπειρώτες κατασκεύαζαν υψηλού επιπέδου κτήρια, ορισμένα από τα οποία θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν *αρχοντικά*, μέχρι και την πρώτη μεταπολεμική δεκαετία (1950-60). Στη συνέχεια θα παρουσιαστούν κατά μία διαχρονική σειρά, κτήρια ιδιαίτερου ενδιαφέροντος από τα οποία προκύπτει η ποιότητα της εργασίας των Ηπειρωτών οικοδόμων καθώς και στοιχεία για την ταυτότητά τους σε ορισμένα.

Γ-1) Πυργόσπιτο Λέφα στο Μαραθιά

Το κτήριο έχει κατασκευασθεί το 1855 από τον Σεραφείμ Λέφα., που ήταν μετανάστης στην Κωνσταντινούπολη, στον οικισμό Μαραθιάς που σήμερα ανήκει στο Δήμο Φραγκίστας.

Εικόνα 21. Βορειοδυτική όψη πυργόσπιτου, 1986.

Foto 21. North-west view of a tower house, 1986.

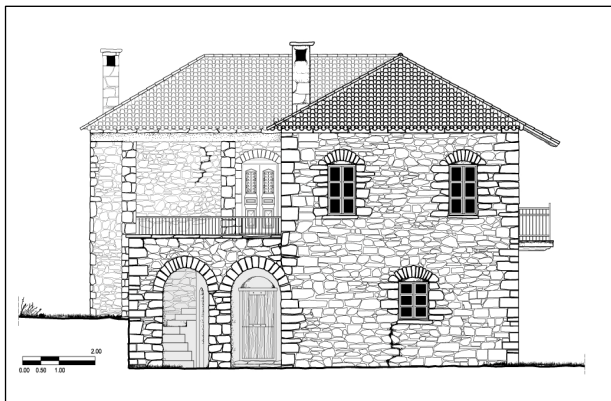

Κατά την προφορική παράδοση του χωριού, το κτήριο κατασκεύασαν Αρβανίτες, που για τα μέσα του 19^{ου} αιώνα σημαίνει συνεργείο ηπειρωτών οικοδόμων. Έχει κτισθεί σε απόκρημνη περιοχή με αποτέλεσμα να έχει ύψος (πλην στέγης) 5,30 Μ κατά την ανατολική όψη, ενώ 12,00 Μ κατά τη δυτική. Το περίγραμμα της κατόψεως προκύπτει από την σύνθεση δύο ορθογώνιων παραλληλογράμμων, έκαστο των οποίων έχει πλάτος 6,00 Μ, και από την οποία προκύπτει σύνθετο οκτάπλευρο σχήμα μέγιστου μήκους 13,10 Μ και συνολικής επιφανείας 79,70 Μ². Περιλαμβάνει τρία επίπεδα: υπόγειο – ισόγειο – όροφο.

Εικόνα22. Λεπτομέρεια πυργίσκου, φωτογραφία.
Foto22. Tower detail.

Εντυπωσιακός είναι ο οχυρός του χαρακτήρας του κτηρίου που προκύπτει από το μεγάλο του ύψος, την τοποθέτηση των παραθύρων στις πιο ασφαλείς πλευρές του κτηρίου που ανερχόμενα καθ' ύψος μεγαλώνουν το μέγεθός τους, οι μικρού ύψους θύρες όπου ο εισερχόμενος πρέπει να σκύψει, οι πολεμίστρες που πλαισιώνουν τις θύρες, οι εξώστες που τοποθετούνται στο υψηλότερο επίπεδο, η καταχύστρα πάνω από την είσοδο στο ισόγειο και ο πεταλοειδούς κάτοψης πυργίσκος μάχης. Το κτήριο χαρακτηρίζεται επίσης από το υψηλό επίπεδο της κατασκευής (άψογη τοιχοποιία με μη εμφανείς ξυλοδεσιές – εξαιρετική οργάνωση του χώρου). Θα πρέπει να τονιστεί επίσης, ότι στον πολυετή βίο του χωρίς καμία επέμβαση, το κτήριο δεν παρουσίασε ρηγματώσεις. Το κτήριο επισκευάστηκε προ δύο (2) ετών περίπου και χρησιμοποιείται ως Ξενώνας.

Γ-2) Οικία Κομπορόζου στο Παλαιό Μικρό Χωριό.

Όπως προκύπτει από την κτητορική του επιγραφή, το κτήριο κατασκευάστηκε το 1862 στον οικισμό Παλαιό Μικρό Χωριό. Περιλαμβάνει ισόγειο και όροφο με περιγράμματα σχήματος Γ, τα σκέλη του οποίου έχουν μήκη 13,10 και 8,50 Μ.

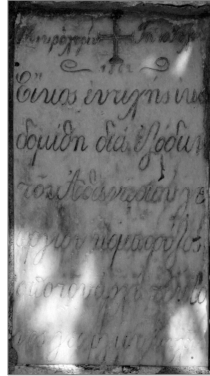
Εικόνα 23. Οικία Κομπορόζου, όψη.
Foto 23. Elevation of Komborozos house.

Τα επίπεδα του κτηρίου συνδέονται με εξωτερική κλίμακα. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον χώρος είναι το *λιακωτό* στο επίπεδο του ορόφου που καλύπτεται με κληματαριά και στηρίζεται σε θόλους, δημιουργώντας ένα ημιυπαίθριο χώρο στη στάθμη του ισογείου.

Σημαντικές πληροφορίες για το χρονικό της κατασκευής προκύπτουν από την μαρμάρινη ανάγλυφη επιγραφή, από την οποία προκύπτει ο χρόνος κατασκευής (1862), ο ιδιοκτήτης/εργοδότης (*Αθανάσιος Γεωργίου Κομπορόζος*) και ο πρωτομάστορας(*Γεώργιος Κουλής*) που αυτοαποκαλείται *αρχιτέκτων*, και μάλλον πρέπει να είναι Ηπειρώτης λαμβανομένου υπ' όψιν του δυσλλάβου ονόματος και του συστήματος της κατασκευής.

**Μικρό Χωρίο + Τη 10 Ιουλίου
1862**

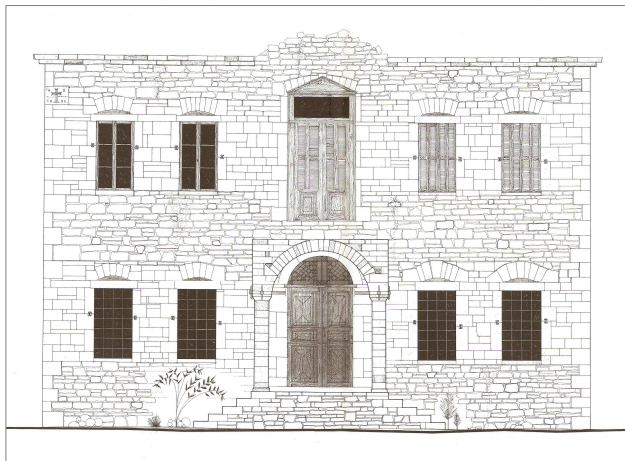
**Είκος ευτυχής ικο
δομίθη διά εξόδων
του Αθανασίου γε
ωργίου κομπορόζου
απο του αρχιτέκτο
νος γεωργίου κουλή**

Εικόνα 24.Κτητορική επιγραφή οικίας Κομπορόζου στο Μικρό Χωριό.

Foto 24. Ownership inscription of Komborozos house in Mikro Xorio.

Γ-3) Οικία Τσαούση στην Αμύριανη Μαραθιά.

Κτίσθηκε το 1895 στον οικισμό Αμύριανη που σήμερα ανήκει στο Δήμο Φραγκίστας, από τον μετανάστη στην Κωνσταντινούπολη μεγαλέμπορο Τσαούση. Έχει ορθογώνιο περίγραμμα διαστάσεων 11,45Μ X 9,20Μ και περιλάμβανε υπόγειο, ισόγειο και Α' όροφο. Εντυπωσιακή είναι η ποιότητα κατασκευής της λιθοδομής, αλλά και των ξυλοκατασκευών.

Εικόνα 25. Οικία Τσαούση, όψη.

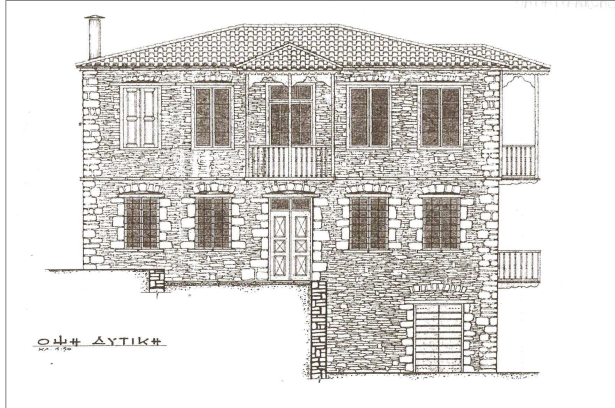
Foto 25. Elevation of Tsaoousis house.

Το κτήριο διέθετε κεντρικό εξώστη που εδράζεται σε λίθινους κίονες. Οι εξωτερικοί τοίχοι του κτηρίου περιλαμβάνουν εσωτερικές ξυλοδεσιές που ανά όροφο τοποθετούνται στη βάση του πατώματος, τη βάση των παραθύρων και το πρέκι. Τα ανοίγματα των θυρών και των παραθύρων διαμορφώνονται με θυροστόμια. Από σχετικές πληροφορίες φαίνεται ότι κτίσθηκε από Ηπειρώτες οικοδόμους. Εγκαταλείφθηκε μετά τον εμφύλιο, και σταδιακά άρχισε να καταρρέει. Το 1996 οι ιδιοκτήτες του κατεδάφισαν τον Α' όροφο. Στη λιθανάγλυφη κτητορική επιγραφή του, εμφανιζόταν το όνομα του ιδιοκτήτη και το έτος κατασκευής.

Γ-4) Οικία Παπαγιαννόπουλου στους Κορυσχάδες.

Κτίσθηκε στα τέλη του 19ου αιώνα στον οικισμό Κορυσχάδες που σήμερα ανήκει στο Δήμο Καρπενησίου. Έχει ορθογώνιο περίγραμμα διαστάσεων 11,00 Μ X 8,50 Μ και περιλαμβάνει υπόγειο σε τμήμα του περιγράμματος του κτηρίου, ισόγειο και όροφο. Το υπόγειο περιλαμβάνει δύο αποθηκευτικούς χώρους, ενώ το ισόγειο κεντρικό χώρο εισόδου-διαδρόμου με κλίμακα ανόδου στον όροφο, τρία μεγάλα δωμάτια εκ των οποίων το ένα αποτελεί μαγειρείο και δύο μικρότερους που πιθανότητα αποτελούν αποθήκη και χώρο υγιεινής. Ο όροφος περιλαμβάνει τον κεντρικό διάδρομο με την κλίμακα και εκατέρωθεν αυτού έναν

επιμήκη χώρο υποδοχής και δύο όμοιοι μεγέθους υπνοδωμάτια, με δυνατότητα συνένωσης, μέσω τετράφυλλης θύρας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί η ποιότητα των ξυλοκατασκευών του κτηρίου (κουφώματα - εξώστες) καθώς και η βελτιωμένη διαρρύθμιση του κτηρίου με τη δυνατότητα ενοποίησης χώρων και το συνδυασμό των δύο εφαπτομένων δωματίων με τους εξώστες της πλαγίας όψης.

Εικόνα 26. Οικία Παπαγιαννόπουλου, σχέδιο όψης.
Foto 26. Elevation of Papagiannopoulos house.

Εικόνα 27. Οικία Παπαγιαννόπουλου.
Foto 27. Papagiannopoulos house.

Γ-5) Οικία Κανούτου στο Νόστιμο.

Η οικία του μετανάστη στις Η.Π.Α. Γεωργίου Κανούτου, κτίστηκε στην περίοδο 1937-38 από το συνεργείο Ηπειρώτη αρχιμάστορα Κωνσταντίνου Βήτα, που όπως προαναφέρθηκε συμμετείχε και στην οικοδόμηση της εκκλησίας του χωριού.

Εικόνα 28. Το συνεργείο του Τζουμερκιώτη πρωτομάστορα Βήτα(1938).

Foto 28. Το συνεργείο του Τζουμερκιώτη πρωτομάστορα Βήτα(1938).

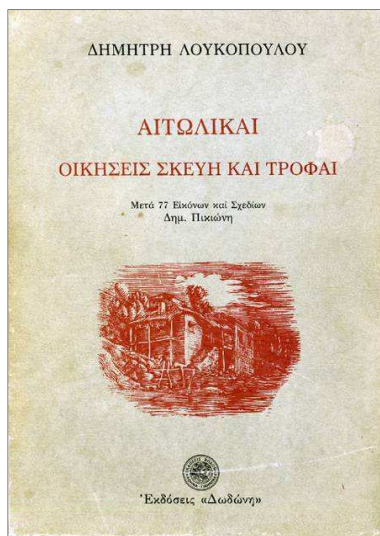
Εικόνα 29. Οικία Κανούτου, όψη.
Foto 29. View of Kanoutos house.

Το μεγάλο ορθογώνιο της κατόψεως έχει διαστάσεις 9,80 Μ X 5,70 Μ. Στην οικία αυτή έχει ενσωματωθεί η νέα τεχνολογία του οπλισμένου σκυροδέματος που χρησιμοποιείται στους δύο εξώστες, ενώ οι εσωτερικοί τοίχοι έχουν κτισθεί με πριστό πωρόλιθο. Καινοτομίες παρουσιάζει και η κάτοψη του ισογείου με την κατασκευή χώρου υγιεινής, και τη δυνατότητα ενοποίησης υπνοδωματίου και χώρου υποδοχής με τετράφυλλη θύρα.

Σύμφωνα με τη μαρτυρία της συζύγου του ιδιοκτήτη Βασιλικής Κανούτου, με σκοπό την επιλογή της μορφής της κατοικίας ο σύζυγός της και ο πρωτομάστορας επισκέφθηκαν το Παλαιό Μικρό Χωριό, όπου συναποφάσισαν τη μορφή, το μέγεθος και το είδος της κατασκευής του κτηρίου αφού προηγουμένως είδαν τα πλέον αξιόλογα σπίτια του οικισμού και εξέτασαν ποιό από αυτά θα ταίριαζε περισσότερο στις ανάγκες του Ιδιοκτήτη. Κατόπιν συμφώνησαν την αμοιβή του συνεργείου. Η οικογένεια των ιδιοκτητών και οι οικοδόμοι εικονίζονται σε φωτογραφία της εποχής.

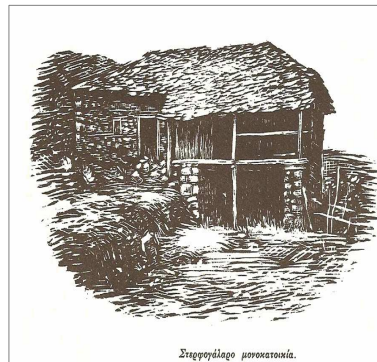
2. Περιοχή Φωκίδας

Για την δραστηριότητα των Ηπειρωτών οικοδόμων στην Φωκίδα, τα στοιχεία προέρχονται από την μελέτη του Λαογράφου Δημήτρη Λουκόπουλου για τα σπίτια της Αρτοτίνας, που περιλαμβάνονται στο βιβλίο του *ΑΙΤΩΛΙΚΑΙ ΟΙΚΗΣΕΙΣ ΣΚΕΥΗ ΚΑΙ ΤΡΟΦΑΙ* που πρωτοεκδόθηκε το έτος 1925. Από το βιβλίο αυτό προκύπτουν τα εξής:

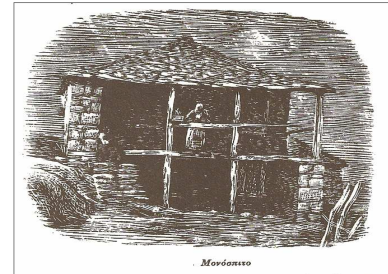

Εικόνα 30. Εξώφυλλο βιβλίου του Δημήτρη Λουκόπουλου.

Foto 30. Dimitris Loukopoulos' book cover.

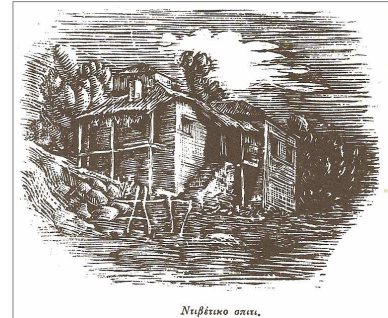
Στερφογάλαρο μονοκατοικία.

Μονόσπιτο

Σπίτι τετραγώνο.

Ντιβέτικο σπίτι.

Εικόνα 31. Τύποι κατοικίας.

Foto 31. Dwelling typology.

α. Οι περιοδεύοντες Ηπειρώτες οικοδόμοι, που στην Ρούμελη τους αποκαλούσαν *Αρβανίτες*, εργάστηκαν στην περιοχή όπως και σε όλη την Στερεά Ελλάδα.

β. Αυτοί δημιούργησαν τους τύπους των παλαιών οικιών της Αιτωλίας (*στερφογάλαρο*, *χαμόγειο*, *μονόσπιτο*, *ντιβέτικο*, *ανωκάτωγο*) μεταφέροντας τα πρότυπα από τα χωριά της πατρίδος τους.

γ. Τα μεγέθη των οικιών σε μήκος- πλάτος - ύψος, είναι πολλαπλάσια του τεκτονικού πήχης : 0,75 Μ. Έτσι ο πήχης αυτός αποτελεί ένα δομικό μέγεθος (εμβάτης) που καθορίζει πλάτος λίθινων τοίχων, διάστημα μεταξύ ξύλινων διαζωμάτων (*ξύλοδεσιών*), ύψος παραθύρων κλπ.

δ. Οι Ηπειρώτες συνεργάζονται με μηχανικούς, με αποτέλεσμα την μεταφορά των νέων υλικών και τεχνολογιών (χρήση ασβέστη στο κονίαμα, αύξηση μεγέθους παραθύρων και χρήση υαλοπινάκων κλπ).

ε. Οι κατασκευαστικοί νεωτερισμοί των Ηπειρωτών, θα δημιουργήσουν την αντίδραση των τοπικών οικοδόμων που θα συνεχίσουν τους παλαιούς τρόπους δόμησης.

στ. Τα κτήρια υλοποιούνται από δύο συνεργεία, εκ των οποίων το πρώτο είναι οι κτιστών που κατασκευάζουν το λίθινο φέροντα οργανισμό - τους ξύλινους δοκούς των πατωμάτων και τη στέγη, ενώ το δεύτερο είναι των ξυλουργών (*μαραγκοί*) που ολοκληρώνουν την οικοδομή.

Θα πρέπει εδώ να τονιστεί ότι τα προαναφερθέντα περί του τρόπου εργασίας στην Φωκίδα, διαπιστώθηκε ότι εφαρμόστηκαν και στην Ευρυτανίας η οποία άλλωστε αποτελεί τμήμα της παλαιάς Αιτωλίας.

Εικόνα 32. Τύποι κατοικίας.
Foto 32. Dwelling typology.

3. Περιοχή Φθιώτιδος

Για την παραδοσιακή αρχιτεκτονική στην περιοχή της ορεινής Φθιώτιδος, δεν υπάρχουν εκτεταμένες και συστηματικές μελέτες. Αξιόλογα στοιχεία έχει συγκεντρώσει ο Νίκος Κύρκος, που θα παρατεθούν στη συνέχεια. Από σπουδαστικές εργασίες της Σχολής Αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ, που έχουν διεξαχθεί σε ορεινούς οικισμούς των Δήμων Μακρακώμης και Σπερχειάδος προκύπτει ότι εκεί υφίστανται οικίες που ακολουθούν τους τύπους που περιγράφει ο Λουκόπουλος για την Φωκίδα. Αυτό κατ' αρχήν δηλώνει την εργασία ή την επιρροή της αρχιτεκτονικής που υλοποίησαν οι Ηπειρώτες οικοδόμοι στην περιοχή της παλαιάς Αιτωλίας που περιλάμβανε και τμήμα της ορεινής Φθιώτιδας.

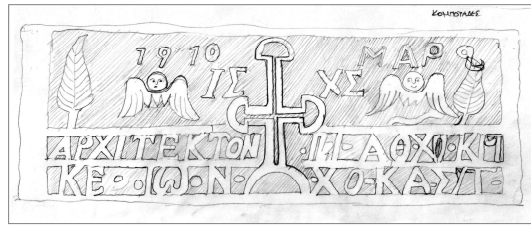
Όσον αφορά συγκεκριμένους Ηπειρώτες και τα έργα τους, τα στοιχεία είναι τα εξής:

1. Ο παλαιότερος Ναός του Αγίου Ιωάννη Θεολόγου στην Γιαννιτσού, κτίστηκε από τον Ιωάννη Μακρυγιάννη.
2. Στην Μακρακώμη εργάστηκε ο Γιαννούλης Πασσάς από το Κεράσοβο της Ηπείρου.
3. Ο Ναός του Αγίου Γεωργίου στην άνω Φτέρη Σπερχειάδος, κτίστηκε από Ηπειρώτες οικοδόμους. Γνωστός είναι ο πελεκάνος με το όνομα Μαρίνος.
4. Τα περισσότερα σπίτια καθώς και ο Ναός της Αγίας Παρασκευής, στους Κομποτάδες κτίστηκαν από Ηπειρώτες οικοδόμους. Σε λιθανάγλυφη κτητορική επιγραφή του ναού με χρονολογία *1910 ΜΑΡ* (Μάρτιος), στην οποία ο πρωτομάστορας αυτοαποκαλείται *αρχιτέκτων*.
5. Στη Γραμμένη Οξιά εργάστηκαν και κατόπιν εγκαταστάθηκαν οικογένειες Ηπειρωτών οικοδόμων. Γνωστές είναι οι οικογένειες Βητυτού, Δρόσου, Ζυγούρη από το Σούλι, καθώς και Πολύζου (Δρούγου), Φλώρου, Παπαϊωάννου από την Άρτα.

6. Η παρουσία Ηπειρωτών οικοδόμων στην περιοχή υποδηλώνεται επίσης και σε άλλες δύο λιθανάγλυφες κτητορικές επιγραφές. Πρόκειται για την επιγραφή με την χρονολογία 1884 ΗΟΥΛΙΟΣ (Ιούλιος) που ευρίσκεται στο Ναό του Αγίου Αθανασίου της Καστανιάς Υπάτης και αυτή με τη χρονολογία 25 ΜΑΪΟΥ 1893 που είναι ενσωματωμένη σε οικία του οικισμού Άγιος Σεραφείμ, όπου πάλι πρωτομάστορας αυτοαποκαλείται *αρχιτέκτων*.

Εικόνα 33. Λιθανάγλυφη επιγραφή Ναού.
Foto 33. Stone carved inscription of Agia Paraskevi Church.

Εικόνα 34. Ναός της Αγίας Παρασκευής, στους Κομποτάδες.
Foto 34. Agia Paraskevi Church in Kombotades.

Εικόνα 35.
Λιθανάγλυφο από την οικία.
Foto 35. Stone carved inscription of the house.

Εικόνα 36. Οικία στον Άγ. Σεραφείμ.
Foto 36. House in Agios Seraphim.

Εικόνα 37.
Λιθανάγλυφο από τον Ναό.
Foto 37. Stone carved inscription of Agios Athanasios Church.

Εικόνα 38. Ναός Αγ. Αθανασίου στην Καστανιά Υπάτης.
Foto 38. Agios Athanasios Church in Kastania of Ipratis.

Βιβλιογραφία

- Γιαννίτσαρης, Γ., “Η παραδοσιακή αρχιτεκτονική της Ευρυτανίας”, Αθήνα , 2000.
- Κουτσούκη, Α., “Η Μεταμόρφωση του Σωτήρος”, άρθρο στο περιοδικό “ΜΙΚΡΟΧΩΡΙΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ”, τ.85, Ιούλιος – Δεκέμβριος 2008.
- Κύρκος, Ν., “Η λαϊκή παραδοσιακή αρχιτεκτονική και τα λιθανάγλυφα της δυτικής Φθιώτιδας”, άρθρο στο περιοδικό τεύχος του Ε.Μ.Π. “ΠΥΡΦΟΡΟΣ” / αρ. 24, Μάιος - Ιούνιος 1996.
- Λουκόπουλος, Δ., “Αιτωλικά οικήσεις σκεύη και τροφαί”, Αθήνα, 1984.
- Μαντάς, Σ., “Οι κουδαραίοι κιοπρουλήδες”, άρθρο στο περιοδικό “ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΕΣ” της εφημερίδας ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ / τεύχος 13-02-2000.
- Μουτσόπουλος, Ν., “Κουδαραίοι Μακεδόνες και Ηπειρώτες Μαϊστορες”, άρθρο στο βιβλίο του Τ.Ε.Ε. “Πρώτοι Έλληνες Τεχνικοί Επιστήμονες”, Αθήνα, 1976.
- Οικονόμου, Α., “Οι πέτρινες γέφυρες Μανώλη και Τατάρνας, η νέα γέφυρα της Τατάρνας Ευρυτανίας”, Πρακτικά Γ’ Ευρυτανικού Επιστημονικού Συνεδρίου, Αθήνα, 2000.

The contribution of Epirus craftsmen to the construction of mountain communities in Greece

G.Giannitsaris, Doctor Architect Engineer of N.T.U.A.,
Assistant Professor of Architecture School NTUA.

Abstract

Research on Greek traditional architecture brought to light information that highlight the contribution of Epirus craftsmen in a series of important building projects in mountain communities in Greece. This applies to both the era of the Ottoman rule, and the years after the formation of the independent Greek state. The projects include infrastructure (bridges, streets, aqueducts etc), domestic and community ones (houses, churches, schools).

Research data so far is indicating that two areas of Epirus in particular, were the starting points of craftsmen's companies that operated in Greece as well as in major Ottoman cities of the time. Those areas were around the villages surrounding Konitsa and Tzoumerka. Especially important were the projects that these companies realized in the mountain areas of Central Greece. They were technical achievements characterized by deep knowledge and high aesthetic value, despite the fact that they were created under the harshest conditions.

Of those extraordinary projects in Central Greece, the most important ones are either houses, or bridges. In a series of bridges studied so far, one can observe the technical expertise and almost superhuman effort of those craftsmen. Finally, by studying the dwellings, one is amazed by the skill of the masons, the construction system, the coordination between workers and the discipline characterizing the whole building process.